





دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد زبانشناسی همگانی

عنوان:

بررسی تطبیقی تغییرات آوایی گویش کردی ایلامی با زبان‌های اوستایی و فارسی میانه

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین قرشی

استاد مشاور:

دکتر حسن امامی

نگارش:

مهدی سبزه

پاییز ۱۳۹۱



دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد زبانشناسی همگانی

عنوان:

بررسی تطبیقی تغییرات آوایی گویش کردی ایلامی با زبان‌های اوستایی و فارسی میانه

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین قرشی

استاد مشاور:

دکتر حسن امامی

نگارش:

مهدی سبزه

پاییز ۱۳۹۱

تقدیم ہے:

بہ مادر مہربان و صبورم

و پدر دلسوز و زحمت کشم

کہ ماہی دگر می من و ہدم سخات سخت زندگی ام بودند

## سپاس‌گزاری

مزد اگر می‌طلبی طاعت استاد ببر

سعی ناپرده در این راه به جایی نرسی

کنون که کار این پژوهش به سرانجام رسیده است، بر من است از راهنمایی‌های خردمندانه‌ی استاد گرامی آقای

دکتر محمد حسین قرشی و مشورت‌های صمیمانه‌ی استاد ارجمندم جناب آقای دکتر حسن امامی که موج‌ب

ایجاد علاقه‌ی من به این موضوع شدند، چه هنگام تدوین این پژوهش و چه در طول تحصیل، سپاس‌گزاری کنم.

هم‌چنین، الطاف و مساعدت‌های استادان عزیز گروه زبانشناسی آقایان دکتر جلیل‌الله فاروقی، دکتر علی‌علیزاده،

دکتر محسن مبارکی شایسته‌ی تقدیر و ستایش است.

## چکیده

موضوع این پژوهش بررسی تطبیقی تغییرات آوایی گویش کردی ایلامی با زبانهای اوستایی و فارسی میانه می باشد. گویش کردی ایلامی، گویش غالب مردم کرد زبان استان ایلام می باشد که در شهرهای ایلام، مهران، ملکشاهی، سیروان، چرداول و بخش هایی از آبدانان، دهلران و دره شهر تکلم می شود. این گویش دارای واژگان مشترک و هم ریشه بسیاری با زبانهای اوستایی و فارسی میانه می باشد که به شکل معنی داری دچار تغییر آوایی شده اند. وجود واژگان مشترک گویش کردی ایلامی با زبانهای اوستایی و فارسی میانه نشانگر این است که گویش کردی ایلامی از زبانهای مذکور تاثیراتی را پذیرفته است. این پژوهش به روش تلفیقی از مطالعات کتابخانه ای و میدانی انجام شده است. بررسی تطبیقی نظام آوایی و واژگان گویش کردی ایلامی با نظام آوایی واژگان زبانهای اوستایی و فارسی میانه به ترتیب با استفاده از واژه نامه های احس ان بهرامی و واژه نامه فارسی میانه مکنزی انجام گرفته است. تحولات آوایی گویش کردی ایلامی نشان میدهد با وجود اینکه این گویش از زبان کردی منشعب شده است، تاثیر و تاثیراتی را از زبانهای اوستایی و فارسی میانه پذیرفته است.

کلید واژه: کردی ایلامی، زبانهای اوستایی و فارسی میانه، تغییرات آوایی، همخوانها و واکهها

فهرست .....	صفحه
جدول نشانه‌های آوایی .....	ج
فصل اول: کلیات پژوهش .....	۱
۱-۱ بیان مساله .....	۲
۲-۱ مقدمه .....	۴
۳-۱ سوالات و فرضیه .....	۸
۴-۱ اهمیت و ضرورت انجام پژوهش .....	۹
۵-۱ شیوه انجام پژوهش .....	۱۱
۶-۱ مروری بر بخش‌های پایان نامه .....	۱۳
فصل دوم: پیشینه پژوهش .....	۱۴
۱-۲ سخنی در باب تغییر و تحول زبان .....	۱۵
۲-۲ زبان‌ها گویش‌های ایرانی .....	۱۷
۳-۲ حدود زبان‌ها و گویش‌های ایرانی .....	۲۰
۴-۲ زبان، گویش و لهجه .....	۲۱
۵-۲ زبان کردی و گویش‌های آن و جایگاه گویش کردی ایلامی .....	۲۲
۶-۲ گویش کردی ایلامی .....	۲۶
۷-۲ پیشینه پژوهش .....	۲۹
۸-۲ زبان اوستایی .....	۳۸
۹-۲ فارسی میانه .....	۳۸

۴۴	فصل سوم: داده‌های پژوهش
۴۵	۱-۳ توصیف نظام آوایی گویش کردی ایلامی
۴۹	۲-۳ همخوان‌ها و واکه‌ها کردی ایلامی
۵۳	۳-۳ همخوان‌ها و واکه‌های اوستایی
۵۶	۴-۳ همخوان‌ها و واکه‌های فارسی میانه
۶۰	۵-۳ فهرستی از واژگان مشترک ایلامی با زبان‌های اوستایی و فارسی میانه
۷۰	فصل چهارم: بررسی تطبیقی تغییرات آوایی گویش کردی ایلامی با زبان‌های اوستایی و فارسی میانه
۸۰	۱-۴ مقایسه نظام آوایی گویش کردی ایلامی با زبان اوستایی و فارسی میانه
۷۱	۲-۴ مقایسه همخوان‌های گویش کردی ایلامی با اوستایی
۷۲	۳-۴ مقایسه همخوان‌های گویش کردی ایلامی با فارسی میانه
۷۴	۴-۴ مقایسه واکه‌های گویش کردی ایلامی با واکه‌های زبان اوستایی
۷۴	۵-۴ مقایسه واکه‌های گویش کردی ایلامی با واکه‌های فارسی میانه
۷۸	۶-۴ بررسی تطبیقی تغییرات آوایی واکه‌های کردی ایلامی
۷۸	۷-۴ تحول واکه‌ها
۸۰	۱-۷-۴ بررسی تطبیقی تحولات <b>a, â</b>
۸۴	۲-۷-۴ بررسی تطبیقی تحولات <b>ə</b>
۸۴	۳-۷-۴ بررسی تطبیقی تحولات <b>ü</b>
۸۶	۴-۷-۴ بررسی تطبیقی تحولات <b>u</b>
۸۷	۵-۷-۴ بررسی تطبیقی تحولات <b>ē</b>



۹۱	.....	۸-۴	بررسی تطبیقی تغییرات آوایی همخوان‌ها
۹۳	.....	۱-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>h</b>
۹۸	.....	۲-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>p</b>
۱۰۱	.....	۳-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>x</b>
۱۰۴	.....	۴-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>xw</b>
۱۰۶	.....	۵-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات خوشه‌های دو همخوانی
۱۰۹	.....	۶-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>v</b>
۱۱۳	.....	۷-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>d</b>
۱۱۷	.....	۸-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>f</b>
۱۱۸	.....	۹-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>t</b>
۱۲۰	.....	۱۰-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>č</b>
۱۲۴	.....	۱۱-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>j</b>
۱۲۶	.....	۱۲-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>š</b>
۱۲۹	.....	۱۳-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>k</b>
۱۳۴	.....	۱۴-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>s</b>
۱۳۴	.....	۱۵-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>n</b>
۱۳۶	.....	۱۶-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>y</b>
۱۳۷	.....	۱۷-۸-۴	بررسی تطبیقی تحولات واج <b>r</b>
۱۴۱	.....		فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتایج.....	۱۴۲
خلاصه بررسی تطبیقی تغییرات آوایی گویش کردی ایلامی .....	۱۴۴
جدول خلاصه رابطه آواهای کردی ایلامی با زبانهای اوستایی و فارسی میانه .....	۱۴۹
پیشنهادات .....	۱۵۱
کتابشناسی .....	۱۵۲

چکیده انگلیسی

نشانه‌های آوایی به کار رفته در این پایان نامه به شرح زیر است:

الف) همخوان‌ها

معنی	الگو	نشانه	همخوان	معنی	الگو	نشانه	همخوان
سر و صداد	buřa	ر مشدد	ř	خواسته	paĩ	پ	p
گوشه، کنج	sũk	س	s	راست	bal	ب	b
زخم	zyam	ز	z	قصه، داستان	mataĩ	ت	t
سیاه	raš	ش	ř	نامزد	dazũrân	د	d
غم	pařâra	ژ	ř	بینی	ĩũt	ل پهن	ĩ
ریسمان	maçĩř	چ	ç	اشک	?asr	ء	?
جگر	jarg	ج	j	کار	fẽrmân	ف	f
بیان، سپیده دم	bayân	ی	y	فردا	sẽv	و	v
پوست (میوه و ...)	tuk	ک	k	توده، تل	kuma	م	m
گر (چوب)،	gař	گ	g	نیامد	nât	ن	n
خون	xũn	خ	x	کشک	baŋə ĩ	....	ŋ
تکه، قطعه	qaĩ	ق	q	نمک	xwâ	و	w
برادر	bə râ	ر	r	لاغر	lař	ل	l
خستگی در کردن	hə çân	ه	h	....	....	ث	θ
	....	غ	ɣ	....	....	ذ	ð

معنی	الگو	نشانه فارسی	همخوان
آن	wa	فتحه	a
گریه و زاری	šin	ای	i
آن قدر	?uqa	او	u
مرغ میانسال	wârēg	آ	â
می‌گویم	?üšə m	اوی	ü
این جا	?ēřa	کسره کشیده	ē
عصر	?ə wâra	کسره کوتاه	ə
عیب	?εv	آی	□
....	.....	کسره	e
.....	.....	أ	o
.....	.....	أ کشیده	ō

# فصل اول

## کلیات پژوهش

در این پژوهش تغییرات آوایی کردی ایلامی در مقایسه با زبان های اوستایی و فارسی میانه مورد بررسی قرار می‌گیرد. تغییرات آوایی کردی ایلامی مبین این است که بسیاری از واژه‌های کردی ایلامی وجود دارند که دارای ریشه و ساختار مشابهی با واژگان زبان های اوستایی و فارسی میانه هستند. کثرت تشابه این واژه‌ها به حدی است که پژوهنده را بر آن داشت تا به بررسی دقیق تر موضوع پردازد و هرگونه ارتباط تصادفی بین آن‌ها رد شود. در این تحقیق، تغییرات آوایی که در همخوان‌ها و واژه‌های کردی ایلامی از لحاظ در زمانی رخ داده است، مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

مدتی است که پژوهندگان ایلامی از جمله ظاهر سارایی، کامران رحیمی، غلامحسین کریمی دوستان و دیگران به پژوهش و تحقیق درباره‌ی کردی ایلامی روی آورده‌اند. آن‌ها عقیده دارند که کردی ایلامی دارای تاریخ و سابقه طولانی بوده و ارتباط بسیار نزدیکی با زبان های اوستایی و فارسی میانه دارد. آن‌ها هم چنین معتقد هستند که این ارتباط به این دلیل است که در دوران گذشته بین اقوام کرد و به خ صوص کردایلامی که در نزد برخی به کردهای جنوبی و در نزد بقیه به کردهای فیلی معروف هستند، ارتباطات زبانی برقرار بوده است. در این پژوهش، ابتدا محقق به گردآوری واژگان کردی ایلامی که دارای ریشه و شباهت ساختاری با واژگان زبان های اوستایی و فارسی میانه دارند می‌پردازد و سپس تغییرات آوایی مشاهده شده به ثبت می‌رسد. داده‌های پژوهش

که همان همخوان‌ها و واژه‌ها می‌باشند از طریق مطالعه کتابخانه‌ای به دست می‌آیند و بررسی تغییرات آن‌ها از طریق مطالعه میدانی صورت می‌گیرد.

یکی از مسائلی که سبب شد به تحقیق درباره‌ی تغییرات آوایی کردی ایلامی پرداخته شود، این بود که به منشأ این زبان پرداخته شود و این زبان چه قدمت و سابقه‌ی دارد؟ در منابع مختلف مورد مطالعه هیچ پاسخ قانع‌کننده‌ای به دست نیامد، لذا برای پژوهنده این سؤال مطرح شد که کردی ایلامی چه تاریخچه و سابقه‌ی دارد؟ و با زبان فارسی میانه چه ارتباطی دارد؟ شواهد نشان می‌دهد که ارتباط بسیار نزدیکی بین آن‌ها وجود دارد. بنابر این علاقه مند شدم پژوهشی در این باره انجام شود و بتوان به مردم این سرزمین در اشاعه فرهنگ تکلم به زبان کردی ایلامی کمک کرد. پژوهش از آن نظر اهمیت دارد که قدمت و پیشینه کردی ایلامی که قدمتی کهن دارد و دارای زبانی پرمایه و پربار است، مشخص می‌شود و به گویشوران کمک می‌کند که از پیشینه زبان مادری خود آگاهی یابند و هر چه بیش‌تر از آن پاسداری کنند و خود را مغلوب زبان‌ها و گویش‌های دیگر نبینند.

یکی از شاخه‌های تنومند درخت زبان‌های هند و اروپایی، شاخه زبان‌های هند و ایرانی می‌باشد. شاخه زبان‌های هند و ایرانی خود به دو شاخه‌ی خانواده زبان‌های هندی و خانواده زبان‌های ایرانی تقسیم می‌شود. در میان شاخه ایرانی زبان‌های هند و ایرانی زبان‌های متعددی وجود دارند که همگی از یک نژاد و اصل مشترک به نام زبان ایرانی اولیه سرچشمه می‌گیرند. زبان‌های ایرانی سه دوره تحول را پشت سر گذاشته‌اند؛ به همین دلیل زبان‌های ایرانی را در سه رده تحولی قرار می‌دهند که شامل زبان‌های ایرانی دوره باستان، زبان‌های ایرانی دوره میانه و زبان‌های ایرانی دوره نو می‌باشد. زبان‌های ایرانی باستان در برگزیده دو زبان فارسی باستان و اوستایی و نیز شماری از گویش‌های دیگر است که کمتر شناخته شده‌اند. (رولاند، ۱۳۸۴: 59) در بین زبان‌های ایرانی باستان کمتر شناخته شده، مهم‌ترین زبان، زبان مادی بوده که تنها از طریق واژه‌نامه‌ها، اسامی مکان‌ها و اشخاص و تحولات آن در فارسی میانه و نیز به وسیله وام‌واژه‌های آن در فارسی باستان شناخته می‌شود. موارد دیگر عبارتند از زبان کردوکی که احتمالاً نیای زبان کردی نو بوده است، زبان پارتی که بعدها زبان امپراتوری بزرگی شد، زبان سغدی در ناحیه شمال شرقی نیای سغدی قرون وسطایی، زبان سکایی زبان مردمی که در شرق دریای خزر و شمال پارت و سغد و نیز در سمت غرب خزر در شمال دریای سیاه جای داشته‌اند. (همان: ۵۸) گویش‌های ایرانی که حدود سال ۳۰۰ قبل از میلاد تا حدود سال ۴۰۰ بعد از میلاد بوجود آمده‌اند، را زبان-های ایرانی میانه می‌نامند. زبان‌های ایرانی میانه شامل زبان پهلوی اشکانی و پهلوی ساسانی می‌باشد. زبان



پهلوی اشکانی یا پهلوی شمال غربی زبان رسمی سلسله اشکانی پارت بود که از سال ۲۵۰ تا سال ۲۲۶ قبل از میلاد بر ایران فرمانروایی کرد و با فروپاشی سلسله اشکانی از بین رفت . زبان پهلوی ساسانی یا پهلوی جنوب غربی زبان رسمی سلسله ساسانیان بوده که از سال ۲۶۱ تا زمان فتح ایران به دست مسلمانان در سال ۶۵۲ میلادی بر ایران فرمانروایی کرد. به نظر می‌رسد این زبان گونه تحول یافته فارسی باستان یا گویشی بسیار شبیه به آن است. (همان : ۵۸)

زبان‌های ایرانی نو شامل فارسی، تاجیکی، افغانی ( پشتو )، آسی، کردی، تاتی، طالش، بلوچی، زبان های پامیر ( شغنی، روشانی و غیره ) و نیز یک تعداد زبان ها و گویش های دیگر می باشد که در ایران کنونی، افغانستان، آسیای مرکزی، پاکستان و دیگر کشورهای شرقی به آن‌ها تکلم می‌شود. (ارانسکی، ۱۹۷۷: ۲۶)

زبان کردی از جمله زبان های ایرانی دوره جدید می باشد که با زبان فارسی خویشاوندی نزدیکی دارد . زبان کردی جزو شاخه هند و ایرانی زبان های هند و اروپایی می باشد. ژوییس بلو<sup>۱</sup> استاد و پژوهشگر برجسته فرانسوی، محقق برجسته زبان کردی ، دارای مدرک دکتری رشته زبان و ادبیات کردی، معتقد است : "گویش-های متعدد کردی مکمل گروه ایرانی آریایی هستند که به خانواده بزرگ زبان های هند و ایرانی تعلق دارد. این گویش‌ها یک مجموعه زبانی یکپارچه تشکیل می دهند و این مجموعه از سایر زبان های ایرانی هم جوار یعنی

---

<sup>۱</sup> Oranskii, Iosif Mikhailovich

<sup>۲</sup> Blo, Joys

زبان‌های شمال غربی ایران مانند تالشی و گویش های حاشیه دریای خزر متمایز است " (اشمیت<sup>۱</sup>، ۱۹۳۹، ترجمه آرمان بختیاری و همکاران، ۱۳۸۳: ۵۴۱). ابوالقاسمی درباره زبان کردی می‌گوید: " زبان‌های کردی از زبان‌های ایرانی غربی هستند که در ایران و ترکیه و عراق و ارمنستان و سوریه رواج دارد . در سال ۱۸۹۷ برای اولین بار روزنامه‌ای به نام کردستان به زبان کردی در قاهره منتشر شد. در ایران و عراق، کردی به الفبایی که از عربی گرفته شده نوشته می‌شود. در سوریه، به الفبایی که از لاتین گرفته شده نوشته می‌شود. واژگان کردی زیر نفوذ فارسی و عربی و ترکی و روسی است . البته نفوذ فارسی و عربی بیشتر از ترکی و هر سه بیش تر از روسی است. از زبان‌های کردی در دوره میانه و باستان اثری به جای نمانده است " (۲۵۹:۱۳۸۶)

یکی از مسائل عمده‌ای که امروزه ذهن بسیاری از مورخان و باستان شناسان و زبان شناسان را مشغول کرده است این است که پیشینه زبان کردی چیست؟ و اصولاً منشأ زبان کردی به کجا بر می‌گردد. برای پاسخ به این سوال فرضیه‌های مختلفی مطرح شده است؛ از جمله این که بعضی از زبان شناسان و مورخان پیشینه زبان کردی را زبان مادی زبان قوم ماد می‌دانند و برای اثبات آن دلائل و شواهد مختلفی را بر می‌شمارند. (تابانی ۱۳۸۰: ۹۴)، (رخزادی، ۱۳۷۹: ۲۵). گروهی دیگر از زبان‌شناسان و پژوهشگران پیشینه زبان کردی را زبان مادی نمی‌دانند، استدلال آن‌ها این است که چون تنها چند واژه از این زبان باقی مانده است پس نمی‌توان اثبات کرد که پیشینه زبان کردی است، بلکه معتقدند که زبان کردی ادامه و دنباله زبان پهلوی می‌باشد؛ اما گروهی دیگر از پژوهشگران اظهار می‌کنند که در عهد باستان قومی به نام قوم کرد در کنار اقوام مختلف ایرانی نظیر قوم ماد و

---

<sup>۱</sup> Schmitt, Rudiger

پارس در منطقه فعلی کردستان زندگی می کرده اند و خود دارای زبان مستقل به نام زبان کردی بوده اند که زبان کردی فعلی بازمانده همان کردی باستان می باشد. (یاسمی، ۱۳۷۲: ۹۱) رولاند مولف کتاب "فارسی باستان، متون و واژه نامه" (۱۳۸۴: ۵۸) در اثر خود هنگامی که درباره زبانهای ایرانی باستان بحث می کند، از زبان کردی به عنوان یکی از زبانهای ایرانی دوره باستان نام می برد. وی زبان کردی باستان را "کردوکی" نامیده و بیان کرده است که این زبان احتمالا نیای زبان کردی نو بوده است.

علی رغم این که محقق علاقه فراوانی به دانستن پاسخ این پرسش دارد، اما این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش نیست که پیشینه زبان کردی چیست؟ و اصولا نیای آن چه بوده است؟ چون تا حالا کسی به طور قطع به آن پاسخ نداده است، و یافتن پاسخ آن کار ساده ای نیست؛ اما این پژوهش در صدد است با مقایسه تغییرات آوایی گویش کردی ایلامی با زبانهای اوستایی و فارسی میانه به ارتباط نزدیک بین این زبانها و زبان کردی اشاره کند و کمک کند تا محققان دیگر بتوانند در این زمینه تحقیقات بیشتری انجام دهند

### ۳-۱ پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ مناسب به پرسش‌های زیر می‌باشد:

۱. بین زبان‌های اوستایی و فارسی میانه با کردی ایلامی چه رابطه‌ای وجود دارد؟
۲. تغییرات همخوان‌ها و واژه‌های کردی ایلامی از دوره باستان تا کنون به چه صورت است؟

### ۴-۱ فرضیه‌های پژوهش

۱. بین کردی‌ایلامی و زبان‌های اوستایی و فارسی میانه ارتباط نزدیکی وجود دارد.
۲. تغییرات آوایی همخوان‌ها و واژه‌های کردی ایلامی به شکلی معنی‌دار رخ داده‌است.